

CUMHURİYET DÖNEMİ HUTBELERİNDE BULAŞICI VE SALGIN HASTALIKLAR MESELESİ

Hüseyin KALEMLİ

Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Özet

Yüzyıllar boyunca dünya genelinde milyonlarca kişinin ölümüne sebep olan bulaşıcı ve salgın hastalıklar insanlar arasında çeşitli yollarla yayılmışlar, bireysel ve toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde büyük bir öneme sahip olmuşlardır. Tarihsel süreç içerisinde Türk toplumu da bu bulaşıcı ve salgın hastalıklardan etkilenmiştir. Cumhuriyet döneminde de Türk toplumu böylesi bulaşıcı ve salgın hastalıklarla farklı biçimlerde mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu dönemde bir taraftan bulaşıcı ve salgın hastalıklarla tıbbi açıdan mücadele edilirken diğer taraftan da toplumu hastalıklara karşı daha tedbirli olma konusunda uyarma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde halka ulaşmanın önemli vasıtalarından biri olarak Cuma hutbelerinden de bu hususta yararlanılmıştır. Cuma hutbelerinde bu dönemde etkili olan bulaşıcı ve salgın hastalıklar konusunda halka bilgi verilmiş, bunlara karşı nasıl tedbirler alınacağı noktasında açıklamalarda bulunulmuştur. Böylece bulaşıcı ve salgın hastalıkların çıkışının ve yayılmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar, Hutbeler.

Abstract

Contagious diseases and epidemics, which have caused the death of millions of people around the world for centuries, have been spread among people in various ways and have a great importance in shaping individual and human relations. Throughout the historical process, Turkish society has also been affected by these contagious diseases and epidemics. During the Republic

period, Turkish society had to struggle with such contagious diseases and epidemics in different ways. At that period, while medically struggling with contagious diseases and epidemics, the need to warn the public about being more cautious against diseases emerged. During the Republic period, Friday khutbahs were also used as one of the most important means of reaching the public. In the Friday khutbahs, the public was informed about the contagious diseases and epidemics that affected people at that period, and explanations were made on how to take measures against them. Thus, it was tried to prevent the emergence and spread of contagious diseases and epidemics.

Keywords: The Republic Period, Contagious Diseases and Epidemics, Khutbahs

Giriş

Bulaşıcı hastalık, bir hastalığın, insandan insana ya da hayvandan insana herhangi bir yolla bulaşma niteliği taşıması olarak tanımlanır. Salgın hastalık ise bir bulaşıcı hastalığın, belirli zaman ve normal ölçüler içerisinde beklenenden daha çok sayıda görülmesi ya da toplumda daha önce hiç görülmeyen bir hastalığın tek bir vaka bile olsa ortaya çıkmasıdır. Her iki hastalık türünün de nedeninin bakteriler, virüsler ve parazitler olduğu bilimsel olarak ortaya konulmuştur.¹ Bugün bilimdeki gelişmeye paralel olarak gerek bulaşıcı gerekse salgın hastalıkların nedeni olan bakteri, virüs ve parazitlerle ilgili daha geniş bir bilgiye sahip olunmuştur. Ancak bu bilginin olmadığı Orta Çağ'da tanımlanamayan, bu nedenle günahkâr bir yaşamın ilahî cezası olduğuna inanılarak genelde *plague* (bela, felaket) olarak isimlendirilen bulaşıcı ve salgın hastalıklar,² tarih boyunca tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Öyle ki tüm sonuçlarıyla sosyal, beşerî, iktisadî ve siyasî sistemlere tesir etmiştir. Zaman zaman da tarihin akışının şekillenmesinde rol oynamıştır.

¹ *Eğitimciler İçin Eğitim Rehberi Bulaşıcı Hastalıklar ve Korunma Modülleri*, T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Eğitimi Genel Müdürlüğü, Ankara, 2018, s. 15-16.

² Haldun Akpınar, "Bulaşıcı Hastalıkların Yayılımının Tahmininde Deterministik Modellerin Kullanılması", *Öneri Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 38, Yıl: 18, Temmuz 2012, s. 97.

Bulaşıcı ve salgın hastalıklar yüzyıllardır milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuş, yenilemez sanılan orduları durdurmuş, toplumsal ilişkileri şekillendirmiş, insanların yakınlarına ve sevdiklerine karşı davranışlarını biçimlendirmiştir. Yayıldıkları dönemlerde ortaya çıkan kitlesel ölümler kendiliğinden başlamamış, salgın hastalıklar davetsiz misafirler gibi insanların arasına girmemiştir. Mikropların kitlesel ölümlere yol açan canavar rolünü üstlenmeleri için insanlar ellerinden geleni yapmışlar, ölümler başladıktan sonra ise hiçbir şey yapamamışlardır.³

Günümüze kadar görülen bulaşıcı ve salgın hastalıklardan insanlık tarihine en çok etki edenlerinin “Veba, Kolera, Tifüs, Çiçek, Ebola ve Grip” olduğu bilinmektedir. Yakın dönem bulaşıcı ve salgın hastalıkları olarak da “Sars, Kuş Gribi, Domuz Gribi, Mers, Ebola, Zika” isimleri öne çıkmaktadır. Bunlara son olarak eklenen bulaşıcı ve salgın hastalık ise hâlihazırda bütün dünyayı etkisi altına alan Covid-19’dur. Covid-19 salgını ile dünya yakın dönemin en büyük bulaşıcı ve salgın hastalık problemi ile yüzleşmiştir.⁴

Tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan bulaşıcı ve salgın hastalıklardan Türk toplumu da etkilenmiştir. Özellikle yakın tarihe bakıldığında 20. yüzyılda çok sayıda insanın bahsi geçen bulaşıcı ve salgın hastalıklara maruz kaldığı, bunlardan dolayı hayatını kaybettiği görülür. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu coğrafyasında bulaşıcı ve salgın hastalıklar âdeta kol gezmişlerdir. Sonrasında Cumhuriyet döneminde de Türk toplumu bulaşıcı ve salgın hastalıklarla belirli şekillerde karşı karşıya kalmıştır.⁵ Belki bölgesel

---

³ Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, Çeviren: Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020. Arka Kapak Yazısı.

⁴ Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 17 Nisan 2020, s. 21-26.

<http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/Covidraporu/Covid-19%20Raporu-Final+.pdf> (Erişim Tarihi: 15.05.2020).

⁵ Bu dönem içerisinde ortaya çıkan bulaşıcı ve salgın hastalıklar ile bunların etkileri hakkında bilgi için bakınız: Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005;

olarak olsa dahi toplum içerisinde bu hastalıklar görülmüşlerdir. Bugün de bütün dünya üzerinde olduğu gibi Anadolu coğrafyasında Covid-19 salgını etkisini hissettirmektedir.

Günümüzde ortaya çıkan Covid-19 salgını bulaşıcı hastalıklar meselesini yeniden gündeme getirmiş, mücadele yollarını düşündürmüştür. Dünyanın tamamında olduğu gibi Türkiye’de de bu salgın ile etkin bir şekilde mücadele edilmeye çalışılmaktadır. Ülkede bir taraftan sağlık alanında çalışmalar yürütülürken diğer taraftan da toplum içerisinde sosyal izolasyonu sağlamak için karantinalar uygulanmakta, sokağa çıkma yasakları ilan edilmekte ve insanların birbirleri ile aralarına mesafe koymaları istenilmektedir. Salgının yayılmasına etki edecek münasebetlerden kaçınılması, temizlik ve hijyene önem verilmesi talep edilmektedir. Bir anlamda salgının toplumsal bir sorun olmasını önlemek için topyekûn bir mücadele verilmektedir.

Bu ve bundan önceki bulaşıcı ve salgın hastalıklarda da tecrübe edildiği üzere, böylesi vakaların meydana çıktıkları dönemlerde bütün kamu kurum ve kuruluşlarının yanı sıra toplumun her bir bireyine de yerine getirmesi gereken sorumluluklar düşmektedir. Konumuz açısından da ele almak istediğimiz husus, Cumhuriyet döneminde yaşanan bulaşıcı ve salgın hastalıklar sürecinde dinî kurumların nasıl bir rol üstlendikleri, toplumu bu konuda bilgilendirme görevini nasıl yerine getirdikleridir. Burada maksadımız, Cumhuriyet dönemi içerisinde yaşanan bulaşıcı ve salgın hastalıkları ayrı ayrı ele almaktan ziyade bulaşıcı ve salgın hastalıklara yönelik dinî kurumlar aracılığıyla verilen toplumsal mesajlardır.

Süleyman Tekir, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 65, ss. 407-430; Hilal Özkaya, “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 20 (2), 2016, ss. 77-84.

Cumhuriyet Döneminde Hutbelerde Salgın Hastalıklar Hakkında Yapılan Açıklamalar ve Verilen Mesajlar

Toplumu bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı bilinçlendirip bunlarla etkin bir şekilde mücadele etmenin, farkındalık oluşturunun, korunma ve kontrol yöntemlerini duyurmanın farklı yolları bulunmaktadır. Dönem dönem değişmekle birlikte günümüzdeki iletişim ve haberleşme araç ve gereçlerindeki çeşitlilik düşünüldüğünde bu konuda topluma ulaşmanın çok da zor olmadığı görülür.

Bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele etme yöntemlerinden biri de hutbeler üzerinden topluma mesaj vermektir. Hutbeler yolu ile de toplum bulaşıcı ve salgın hastalıklar konusunda bilgilendirilmektedir. Hutbelerde verilen mesajlarla topluma bu konuda doğrudan bilgi aktarımı sağlanmaktadır. Bugün iletişim ve haberleşme açısından durum çok farklı olsa da erken Cumhuriyet dönemine bakıldığında bu konudaki iletişim araç gereçlerinin kısıtlılığı ele alındığında hutbelerin halka ulaşmak, halkı yaşananlardan haberdar etmek ve bir bilinç düzeyi meydana getirmek için ne derece önemli oldukları daha iyi anlaşılacaktır. Zira günümüzde de hutbeler aynı önemlerini devam ettirmektedirler.

Cuma Namazlarının kaidelerinden biri olan hutbeler sadece dinî birer metin değil aynı zamanda toplumu pek çok konuda bilgilendirmeyi ve aydınlatmayı amaçlayan birer araçtır. Siyasal, toplumsal, iktisadî ve pek çok alanda devlet, vatandaşlara hutbeler aracılığı ile ulaşmaktadır. Bu yolla hutbeler, toplumun bilgilendirilmesi, yönlendirilmesi ve istenilen yönde şekillendirilmesinde önemli bir role sahiptirler.⁶

Cumhuriyet döneminde hazırlanan ilk hutbe kitabı 1927 tarihlidir. Bu kitabın ikinci baskısı da 1928 yılında yapılmıştır. 51 adet hutbenin yer aldığı “Türkçe Hutbe” başlığı ile yayımlanan bu kitap, bir heyetin yardımı olmakla birlikte Ahmet Hamdi Akseki

---

⁶ Murat Kılıç, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet ile Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/35 (2017-Güz), s. 137.

tarafından kaleme alınmıştır. Ayrıca kitaba dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi tarafından da bir mukaddime yazılmıştır. Mukaddimedede, Cuma Namazının ve hutbenin öneminden bahsedildikten sonra hutbenin şekli ve nasıl olması gerektiği anlatılmıştır. Bastırılan bu hutbe kitabı vilayet ve kaza müftülüklerine gönderilmiştir.⁷

1927 tarihli hutbe kitabından sonra 1936'da ise bu kitabın devamı veya genişletilmiş hâli diye tanımlanabilecek olan ikinci bir hutbe kitabı hazırlanmıştır. Yine Ahmet Hamdi Akseki tarafından kaleme alınan kitap "Yeni Hutbelerim" adını taşımaktadır. İlk kitaba binaen oldukça geniş çaplı bir çalışma olan bu kitap iki cilt ve 151 hutbeden oluşmaktadır. Kitabın hazırlanma gerekçesi ise 1927'de hazırlanan ve iki kez basılan hutbe kitabının mevcudunun kalmaması, ihtiyacı karşılayamaması olarak gösterilmektedir.⁸

Cumhuriyet Döneminde İlk Türkçe Hutbe Kitabında Hekim, İlaç, Hastalık Meseleleri

1927 tarihli hutbe kitabında 41. hutbede "Hekim, İlaç, Hastalık" başlığı altında sıhî meseleler ile bulaşıcı ve salgın hastalıklar ele alınmaktadır. Burada sıhî meseleler hakkında bilgi verilirken her dönemin bir olmadığı, sağlık ve hastalığın insan için olduğu, insanın hep aynı durumda kalamayacağı belirtilmektedir. Sağlık da hastalık da insanlar için olduğundan insanların hastalıklara karşı dikkatli olmaları istenilmektedir ve onlar bu duruma karşı uyarılmaktadırlar. Vücut sağlığı için insanların temiz olmaları, yediklerine, içtiklerine dikkat etmeleri, öyle vakitli vakitsiz, olur olmaz, abur cubur şeyler yiyip içmemeleri dile getirilerek ve sağlığın büyük bir nimet olduğu ifade edilerek bir defa elden gitmesi hâlinde ne kadar pişman olunursa olunsun işin işten geçeceği, mumla aransa dahi bulunamayacağı söylenmektedir. Hastalık hâlinde de insanların

⁷ Kılıç, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet ile Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler", s. 145-147.

⁸ Kılıç, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet ile Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler", s. 147.

hiçbir şey yapmadan kaderci bir yaklaşımla tevekkül edeceğim düşüncesiyle kendilerini tehlikeye atmak yerine mutlaka bir hekime müracaat etmeleri, ilaç almaları gerektiğine değinilmektedir. Verilen farklı mesajlarla birlikte, “önce tedbir sonra tevekkül” düşüncesi ön plana çıkarılmaktadır. Bunun için de Peygamberin Peygamber olduğu hâlde hastalıklardan sakındığı, O’nun sakındığı yerde insanların kim olup da O’ndan fazla tevekkül etmeye kalkıştıkları örneği verilmektedir. Tevekkülün yanlış anlaşılması gerektiği vurgulanmaktadır. Hutbede, bulaşıcı ve salgın hastalıklar konusu anlatılırken şu ifadelere yer verilmektedir:

“Allah muhafaza buyursun, bazı zamanlarda ortalıkta salgın bir hastalık olur. Hastalığın bulaşmadığı ev buna tutulmayan insan kalmaz. Hastalığa tutulanların bazıları hayatlarını kaybederler, bazıları da kurtulurlar. Böylesi hastalıklar hiç şakaya gelmezler. Zarar açısından da muharebeden geri kalmazlar. Bu yüzden ne ocaklar sönmüş, nice analar ağlamış, nice evlatlar yetim kalmıştır. Ama denilebilir ki; kırk yıl kıran olmuş, yine eceli gelen ölmüş. Doğrudur eceli gelen ölür. Ancak biz ecelimizin gelip gelmediğini bilemeyeceğimizden ömrümüz oldukça elimizden geldiği kadar sağlığımızı gözetmekle yükümlüyüz. Kendimizi mümkün merteye hastalıklardan korumak boynumuzun borcudur. Biz üzerimize düşeni yapalım da ondan sonra herkes yine alınının yazısı ne ise onu görsün onu yaşasın. Eceli gelen ölür diye insan tutup kendisini göz göre göre tehlikeye atar mı?”

Bu bilgiler verildikten sonra hutbede yine, öncelikle insanların ellerinden geldikçe hastalanmamaya çalışmaları, bir hastalığa tutulduklarında “benim hekimim Allah’tır” diyerek vakit geçirmeyip kendilerini hemen hekime göstermeleri, ilaç alıp perhiz yapmaları, ne yapmak gerekiyorsa onu yapıp ötesini Allah’a bırakmaları nasihat edilmektedir. Burada yine hekimlerin dediklerinin dışına çıkılmaması, onların sözlerine dikkat edilmesi, eğer hekimler bir yerde karantina uygularlarsa, bir yeri kordon ile çevirirlerse sakın “bu da ne olacakmış” diye ehemmiyet vermemezlik etmeyip buna uyulması istenilmektedir. Hatta muharebeden kaçanların yerlerine yurtlarına düşman getirecekleri, karantinadan kaçanların da vardıkları yere

salgın hastalık götürecekleri, sabredip karantinalı yerlerden kaçmayanların düşman karşısında dişini sıkıp her türlü sıkıntıya katlananlara benzedikleri söylenilmektedir. Salgın hastalığın zarar açısından düşmandan bir farkının bulunmadığı, her ikisinin de düşman oldukları, birer bela mahiyetinde buldukları, düşmana nasıl karşı koymak gerekiyorsa salgın hastalığa da aynı şekilde karşı konulması gerektiği anlatılmaktaydı.⁹

İkinci Hutbe Kitabında Salgın Hastalık Meseleleri

1936'da Ahmet Hamdi Akseki tarafından kaleme alınan "Yeni Hutbelerim" kitabının birinci cildinde, sekizinci hutbe "Hayatın Kıymeti, Vücut Sağlığı" başlıklıdır. Bu hutbede Allah'ın kullarına ihsan ettiği nimetlerin çokluğu, bunlardan birinin de hayat olduğu belirtilmekte, hayat hakkının her insan için en tabii bir hak şeklinde bulunduğu ifade edilmektedir. İnsanın sahip olduğu bu zenginliği muhafaza etmesi gerektiğine, vücudun hastalıklardan korunmasına, hasta olmamak için tedbirli davranmak gerektiğine, sağlığa zararlı olacak şeylerden kaçınılmasına değinilmektedir.¹⁰

İkinci ciltte ise, yüz otuz yedinci hutbede "Verem Hastalığı ve Bundan Korunma Çareleri", yüz otuz sekizinci hutbede "Mikroplardan Sakınmalı", yüz otuz dokuzuncu hutbe "Kızamık, Kızıl, Kuş Palazı-Difteri", yüz kırkıncı hutbede "Çiçek, Boğmaca, Tifo", yüz kırk birinci hutbede "Isıtma, Batakılık, Sivrisinek, Karasinek", yüz kırk ikinci hutbede "Göz Hastalığı, Trahom" başlıkları altında bulaşıcı ve salgın hastalıklar hakkında bilgi verilmektedir.

Bütün bu hutbelerde yer alan ortak dil; sağlığın önemli olduğu, bahsi geçen hastalıkların bulaşıcı ve salgın şeklinde cereyan ettikleri, mikroplar yoluyla yayıldıkları, bunlara karşı dikkatli davranılması gerektiği noktasında toplanmaktadır.

⁹ *Diyanet İşleri Reisliği Türkçe Hutbe*, Şehzadebaşı: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1345-1927, s. 209-213.

¹⁰ A. Hamdi Akseki, *Yeni Hutbelerim Birinci Kısım*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1936, s. 64-67.

Mikroplar

“Mikroplardan Sakınmalı” başlıklı yüz otuz sekizinci hutbede, sağlıkla ilgili genel bilgilerle birlikte sağlığı koruyabilmek için her şeyden önce gözle görülmeyip hayatı tehdit eden unsurların bilinmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. İnsan hayatını tehdit eden, bulaşıcı ve salgın hastalıklara yol açan mikroplarla ilgili yapılan açıklamada bunlar yani mikroplar küçük hayvanlar olarak değerlendirilmektedir. Allah nasıl ki büyük büyük hayvanlar yaratmış ise gözle görülemeyecek kadar küçük hayvanlar da yaratmıştır denilmektedir. Bulaşıcı hastalıkların sebeplerinin mikrop denilen ve gözle görülemeyen bu hayvancıklar olduğu ifade edilmektedir. Mikroskopsuz görülemeyen bu küçük hayvanların havada, suda, toprakta bol bol buldukları, hekimlerin mikrop dediklerin şeylerin bunlar oldukları belirtilmektedir. Kolera, Verem, Çiçek, Kızamık, Kızıl, Kuşpalazı gibi birçok bulaşıcı hastalığın hep gözle görülemeyen bu zararlı mikroplarla geldikleri, bir kişiden başka bir kişiye geçtikleri anlatılmaktadır. Bu düşmanlardan korunmak için bunların nasıl ve nerelerde yaşadıklarını öğrenmenin lazım geldiği, bunların kendilerine mahsus yaşama alanları ve üreme şartlarının bulunduğu, çoğunlukla kirli, karanlık, pis ve kuytu yerlerden hoşlandıkları söylenmektedir.¹¹

Hutbede verilen bilgilerin devamında uzman doktorların beyanına dayanılarak bulaşıcı ve salgın hastalıkların sayısının elliden fazla olduğu belirtilmekte, bunların en önemlilerinin ise Kolera, Veba, Verem, Frengi, Lekeli Humma, Kara Humma (Tifo), Çiçek, Difteri = Kuşpalazı, İstilai Dizanteri, Sâri Menenjit = Beyin Humması, Kızıl, Trahom, Ruam = Sakağı, Daülkelb = Kuduz, Humma-i Nifasi olduğu ifade edilmektedir. Bu bulaşıcı ve salgın hastalıklara sebep olan mikropların başkalarına geçmesine sebep olan vasıtalar da hava, tozlar, sular, gıdalar, hastalar, hastadan akan şeyler, sinek gibi bazı haşerat olarak açıklanmaktadır. Yine arkasından da bu

¹¹ A. Hamdi Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1936, s. 403-406.

mikropların hangi şekillerde insana bulaştıklarına, bulaşma yollarına karşı ne şekilde tedbirler alınması gerektiğine, temizliğe özen gösterilmesine ait bilgiler verilmektedir. Sonunda da her saadetin başının sağlık, sağlığın başının da temizlik olduğu, temizliğin mikroplara karşı en büyük silah vazifesini gördüğü üzerinde durulmaktadır.¹²

Verem

“Verem Hastalığı ve Bundan Korunma Çareleri” başlıklı yüz otuz yedinci hutbede, dünyayı en çok etkileyen korkunç hastalıklardan birisinin verem olduğu, veremin aileler için de toplum için de büyük bir musibet teşkil ettiği belirtilmektedir. Verem mikrobusunun insanlara en çok yine insanlardan geçtiği, bununla beraber inek sütü ile çiğ yenen sığır etlerinden de bulaşabileceğine değinilmektedir. Dört yaşına kadar çocuklarla otuz kırk yaş çağlarındaki kişilerde daha çok görülmekte olduğu, %70 oranında akciğerlere sirayet ettiği ifade edilmektedir. İki yaşından on yaşına kadar ölenlerin %60’ının, on beş yaş ile altmış yaş arasında ölenlerin %30’unun akciğer vereminden hayatlarını kaybettikleri söylenilmektedir.

Belirtilen konularda bilgiler verildikten sonra da verem mikrobusunun hangi yollardan yayıldığı, bundan korunmak için alınacak tedbirlerin neler olduğu, vereme karşı vücut direncinin güçlü olmasının önemi, vücuda verem girmesi hâlinde mutlaka hekime gidilmesi ve erkenden hekime gidenlerin mikroptan kurtulabilecekleri anlatılmaktadır. Sonunda da veremin açık verem ve kapalı verem şeklinde görülebildiği, bunların nasıl belirtiler verdikleri izah edilmektedir. Hutbenin bitiminde ise bulaşıcı ve salgın hastalıklarla ilgili olarak Peygamberimizin şu mübarek sözlerine dikkat ediniz denilerek “Cüzzamlıdan, bulaşık hastalıklardan, arslandan kaçır gibi kaçınız.” sözü verilmiştir.¹³

¹² Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 406-410.

¹³ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 394-401.

Kızamık, Kızıl, Kuş Palazı - Difteri

“Kızamık, Kızıl, Kuş Palazı” başlıklı yüz otuz dokuzuncu hutbede, başlangıçta sağlıkla ilgili açıklamalar yapıldıktan sonra, kızamığın ekseriyetle çocuklarda görüldüğü, vaktinde tedavi edilmezse ciddi sonuçlar doğurabileceği, bundan difteri, kasabat iltihabı, verem, kulak iltihabı, sağırılık, göz zayıflığı, boğaz ve mide rahatsızlıkları gibi önemli hastalıklar doğuracağı anlatılmaktadır. En çok kışın ve ilkbaharda görülen kızamıktan çocukları çok iyi korumak gerektiği söylenilmektedir.

Ardından da kızamığın kendine has bir mikrobunun olduğu, bunun ağız salgısı ve burun akıntularına yerleşerek öksürük, balgam ve aksırıkla etrafa saçıldığı ifade edilerek kızamıklı çocuğun başka çocukların yanında bulundurulmaması, çocukları onun yanına onun da çocukların yanına sokulmaması tavsiye edilmektedir. Yine kızamık hastalığının nasıl belirti verdiği, hastalığın tedavisinde izlenecek yolun nasıl olduğu değerlendirilmektedir. Ailenin çocukların bakım ve yetiştirilmeleri, onların sağlıklarına dikkat etmeleri konusundaki sorumluluklarına dikkat çekilmektedir.¹⁴

Aynı hutbede kızıl hastalığı ile ilgili olarak da bu hastalığın her yaştaki insanda bulunabilmesine karşılık en çok beş ile on yaş arasındaki çocuklarda görüldüğü, çok defa ölümlerine neticelendiği, yakalananları iki üç günde alıp götürdüğü belirtilmektedir. Kızıl hastalığının birkaç günde geçen hafif şekilleri olduğu gibi, en ağır başlayan ve üç gün içinde çocuğu alıp götüreren şekilleri de vardır denilmektedir. İyi tedavi edilmeyen bir kızıl hastalığının çocuğu öldürmesine bile tehlikeli şekillerde kulak iltihabı yaparak daimî bir akıntı yahut sağırılık getireceği, böbrek iltihabı yapacağı söylenilmektedir. Yine belirtilerinin de baş ağrısı, titreme, kusma, boğaz iltihabı, ateş, sırtta ağrılar, kırıklık ve bitkinlik başlaması olduğu anlatılmaktadır. Hastalık esnasında nabzın hızlandığı, hastalık meydana çıktıktan 24 saat sonra boyundan ve bedenin üst kısmından başlayarak bütün vücuda yayılan ve sonra da yine aynı

¹⁴ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 411-417.

şekilde kaybolan kızıl bir renkte lekeler görüldüğü, bunların vücutta hafif bir acı ile beyaz bir iz bıraktığı ifade edilmektedir. Vücutta görülen bu kızılığın beş altı gün sonra geçeceği, derilerin yüzülüp dökülmeye başlayacağı, derilerin dökülmesinin on beşinci güne doğru başlayarak kırkıncı güne kadar devam edeceği, ellerden ve ayaklardan büyük deri parçalarının soyulup döküleceği söylenilmektedir.

Bunun devamında da kızıl hastalığının hangi yollarla bulaştığı, bundan ne şekilde korunulabileceği, hastalığa tutulan bir kişinin nasıl ve nerede bulundurulacağı, hastanın hekime gösterilmesi gerektiği hakkında bilgi verilmektedir. Hatta burada kızıl hastalığının anjin = boğaz ağrısı, boğaz iltihabı, kulak ağrısı ve kulak zarının delinmesi gibi durumlara da sebep olduğu, eğer kulak ağrısı başlarsa hemen hekime koşulması, hekim yok ise yanağa sıcak tuğla veya başka sıcak bir şey koyulması gerektiği ifade edilmektedir. Kızıl hastalığı ile ilgili genelde bu bilgiler verilirken sonunda da “Peygamberimiz Sallâllahu Aleyhi ve Sellem ‘Cüzzamlıdan arslandan kaçır gibi kaçınız, hastalıklıyı sağlarla bir arada bulundurmayınız’ buyurmuşlardır. Bu tamamen tıbbî kanunları ihtiva etmektedir” denilmektedir.¹⁵

Yine bu hutbede kuşpalazı- difteri hastalığı da anlatılırken, onun korkunç ve öldürücü hastalıklardan biri olduğu, bunun da kendine has bir mikrobunun bulunduğu, bunların hastalığı öteye beriye taşıdıkları ve vücuda hangi yollardan girdikleri, belirtilerinin nasıl ortaya çıktığı bilgileri verilmektedir. Burada da kuşpalazına tutulmuş bir çocukta evvela bitkinlik, kırıklık, ateş görülür. Boğazının ağrısından yutkunamaz. Bademcikleri şişer ve boğazı kızarır. Boğazın gerisinde veya bademcikler üzerinde kül renginde beyaz lekeler görülür. Hastalık ilerledikçe bu lekeler küçük dile, damağa ve buruna doğru yayılır, gırtlak ve nefes borularına hücum eder, hastanın ağız kokar ve kurur, çene bezleri şişer, kısık ve kuru bir öksürük başlar. Bu hastalığın hafifinden de korkulmalıdır. Çünkü

¹⁵ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 418-421.

bazı durumlarda boğaz ve göz felçleri, böbrek iltihaplarına da yol açar sözleri söylenilmektedir. Hastalığın ağır seyretmesi hâlinde ateşin daima yüksek olacağı, hastanın genel durumunun bozulacağı, solgun, dermansız bir hal göstereceği, kalp atışlarının yavaşlayacağı ve çocuğun öleceği, boğazda ve gırtlakta meydana gelecek iltihapların nefesi tıkayarak ölüme sebebiyet vereceklerinden böylesi durumlarda hemen bir doktor çağırmanın icabı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca burun difterisi diye bir tanımlama da yaparak nezleye ve buna karşı gösterilmesi gereken hareket tarzına dikkat çekilmektedir. Başka da hastalığın en çok ilkbahar ve son baharda görüldüğü, hangi çocukların bu hastalığa yakalanabilecekleri, hastalığa yakalanmamaları için neler yapmak gerektiği, hastalık hâlinde hangi yolun takip edileceği özetlenmektedir.¹⁶

Çiçek, Boğmaca, Tifo - Kara Humma

“Çiçek, Boğmaca, Tifo” başlıklı yüz kırkıncı hutbede, çiçek hastalığı hakkında açıklama yapılırken, bu eski zamanlardan bu yana herkesin bildiği bir hastalıktır. Bu hastalığın Anadolu köylerinde halen zaman zaman tahribat yaptığı görülmektedir. Nice gül yüzlü çocukları soldurmakta ve biçimlerini bozmaktadır sözlerine yer verilmektedir. Hastalığın her ırkta, her iklimde ve yaşta olabileceği, kışın yaza nispetle daha az görüldüğü, hastalık sürdüğü müddetçe tehlikesinin bulunduğu, sineklerden geçebileceği gibi, hastalardan dökülen derilerden de bulaşabileceği ifade edilmektedir. Çiçek mikrobunun tanımı yapılmaktadır. Hastalığın nasıl yayıldığı, hastalığa tutulma hâlinde nasıl hareket edileceği anlatılmaktadır. Ayrıca hastalığa karşı bir tedbir olarak da yeni doğan çocukların birkaç ay içinde aşılatılmalarının zarurî olduğu söylenilmektedir. Vaktinde aşı yaptırmama durumundan dolayı ne kadar insanın sakat kaldığı, toprağa gömüldüğü bilgisi verilmektedir. Bir de suçiçeği hastalığına değinilmektedir.¹⁷

¹⁶ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 422-425.

¹⁷ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 426-429.

Aynı hutbede boğmaca hastalığı hakkında bilgi verilirken de bunun çocuklar için bulaşıcı bir hastalık olduğu, çok kimse buna ehemmiyet vermese de çocuğun mutlaka tutulacağı bir hastalık şeklinde bulunduğu, çoğu kimsenin bunu bir geçit olarak değerlendirdiği söylenmektedir. Buna ilaveten de çocuklar üzerinde ne kadar vahim etki yaptığı, her sene binlerce çocuğun bu yüzden toprağa gömüldüğü anlatılmaktadır. Aslında önemsenmesi gerektiği, önemsenmemesi hâlinde bazen fitik, burun kanaması, zafiyet, zatürre gibi önemli ve öldürücü hastalıklara da sebebiyet vereceği, çocukların ölümüne yol açabileceği uyarısında bulunmaktadır. Hastalığın ne şekilde yayıldığı ve görülmesi hâlinde nasıl davranılması gerektiği de belirtilmektedir.¹⁸

Yine bu hutbede tifo-kara humma hastalığı hakkında izahatta bulunulurken de, bunun kendisine özgü bir mikrobunun olduğu, bu mikrobun buzlar içerisinde altı aydan beş aya kadar, gübrede ve kurumuş insan pisliğinde aylarca, pis sulara uzun müddet yaşayabildiği, fakat sıcakta çabucak öldüğü, altmış derecelik bir sığa yarım saat zor dayanabildiği, güneş ışığında da birkaç saat içerisinde yok olduğu anlatılmaktadır. Mikrobun bulunabileceği yerlerle temastan kaçınılması, yiyecek ve içeceklerle dikkat edilmesi, bunun hangi yollardan insanlara ne şekilde bulaştığı, insanda nasıl zararlara sebebiyet verdiği belirtilmektedir. Hastalığın belirtileri olarak da tifo mikrobunu vücuda çiğ meyve ve sebze ya da su vasıtasıyla girer, ince bağırsaklarda tahribat yapmaya başlar. Bağırsakta yaralar meydana gelir. Önce bir baş ağrısı, yorgunluk, uykusuzluk baş gösterir, beş altı gün sonra şiddetlenir, ateş artar. Bedende mercimek büyüklüğünde, koyu pembe veya kırmızı lekeler görülmeye başlar. Bir hafta kadar ateş 39-40 derecede kalır. Hasta bazen kendini kaybeder. Saçma sapan sözler söylemeye başlar, idrar azalır, karın şişer, dil paslanır, ağız ve burun örümceklenir denilmektedir.¹⁹

¹⁸ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 429-430.

¹⁹ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 431-435.

Sıtma, Bataklık, Sivrisinek, Karasinek

“Isıtma, Bataklık, Sivrisinek, Karasinek” başlıklı yüz kırk birinci hutbede de sıtmanın herkes tarafından çekildiği, bataklık yerlerde ve durgun sularda çok olduğu belirtilmektedir. Yaz ayları geldiğinde ülkenin birçok yerinde, hele köylerin pek çoğunda, karınları şişmiş, kol ve bacakları incelmış, benizleri solmuş, gözlerin parlaklığı gitmiş, yüzlerce delikanlı, binlerce çocuk görülüp de neden böyle olduğunun düşünülmediği ifade edilerek sebebinin sıtma olduğu söylenmektedir. Sıtmanın da mikrop olarak kendine ait özelliklerinin olduğu, bunun kanda yaşadığı, sivrisinekler vasıtasıyla bir kişiden başka bir kişiye taşındığı, bu taşımının nasıl meydana geldiği, hastalığın vücut üzerinde ne şekilde bir etki yaptığı etraflıca açıklanmaktadır. Bundan itibaren de sivrisineklerin taşıdıkları diğer hastalık çeşitleri, onların yaşam alanları olan bataklıklar, durgun su birikintileri ve buraların kurutulması gereği hakkında bilgi verilmektedir.

Aynı hutbede bir diğer sinek çeşidi olarak da karasinek ele alınmakta, kendisine ev sineği de denildiği, bunun da sivrisinek kadar arsız olduğu, her türlü pislikten beslendiği, mikrop yaydığı, insanlara mikrobunu nasıl bulaştırdığı, ne çeşit hastalıkları bir yerden başka bir yere götürdüğü, hangi biçimde üreyip çoğaldığı anlatılmaktadır. Karasineklere mücadelenin yolu gösterilerek, bunlarla etkin bir şekilde mücadelede için ilaç ve gaz kullanımı önerilmektedir.²⁰

Göz Hastalığı, Trahom

“Göz Hastalığı, Trahom” başlıklı yüz kırk ikinci hutbede de Trahom açıklanmaktadır. Bulaşıcı ve çok tehlikeli hastalıklardan birinin de trahom olduğu, bu hastalığın gözlerde meydana geldiği, göz kapaklarının içini döşeyen zarın üzerinde sert, kirli, sincabi ve etrafları koyu kırmızı kabarcıklarla başlayan, gizli devam edip uzun süren ve gözleri söndüren bulaşıcı bir yapısının bulunduğu belirtilmektedir. Yine trahomun hastalık olarak nasıl başladığı, nasıl bir seyir takip ettiği, ne gibi etkiler bıraktığı, görme duyusuna verdiği

²⁰ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 436-445.

zarar açıklanmaktadır. Ayrıca Mısır'da ortaya çıktığı, oradan Avrupa'ya ve Anadolu'ya geçtiği anlatılmaktadır ve Harb-i Umumi'nin sonlarında az bir süre Mısır civarında kalan Türk ordusu efradından 1919 Ağustosundan sonra 2609 kişinin göz hastalığına yakalandıkları, bunlardan 64'ünün daha Mısır'da iken iki gözünü, 107'sinin bir gözünü kaybettikleri bilgisi verilmektedir. Buna ek olarak da birinin iki gözüne ameliyat yapılmış, birinin sol gözü çıkarılmış, birinin de sonradan yine sol gözü çıkarılmış, 1653'ü de Mısır'dan trahomalı olarak dönmüştür. İşte trahoma bu kadar tehlikeli bir göz hastalığıdır denilmektedir. Devamında trahoma durumunda nasıl davranılması gerektiği, temizlik açısından nasıl bir çaba gösterilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.²¹

Sonuç

Yukarıda bulaşıcı ve salgın hastalıklar konusunda hutbelerden alınarak kısa değerlendirmeye tâbi tutulup özetlenerek verilen bilgiler, kendi metinleri içerisinde daha geniş ve detaylı bir şekilde yer almaktadırlar. Ancak biz bunların ana odak noktalarına değinerek, toplumun bulaşıcı ve salgın hastalıklar hususunda nasıl ve hangi oranlarda bilgilendirildiklerini açıklamaya çalıştık. Bulaşıcı ve salgın hastalıklar hakkında hutbelerin ana metinleri içerisinde verilen bilgiler çerçevesinde denilebilir ki bir tıp metni gibi olmasa da, olması da zaten mümkün değildir, yine de çok önemli bilgiler yer almaktadır. Bunlarda döneme ait bulaşıcı ve salgın hastalıkların her birisinin yapısal özellikleri, bulaşma şekilleri, bunlardan korunma yolları etraflıca anlatılmaktadır. Zaman zaman sayısal ve istatistikî veriler verilmektedir. Özellikle Cumhuriyet dönemi düşünüldüğünde toplumun bu hastalıklarla nasıl yüzleştiği ele alındığında bu bilgiler oldukça önemlidirler. Diğer taraftan merkez taşra ilişkileri, sağlık hizmetlerinin ülkenin her tarafına aynı şekilde ulaştırılamamaları durumu düşünüldüğünde de bu mahiyetleri anlaşılacaktır.

Hutbelerle ilgili genel olarak bir değerlendirme yapılacak olursa, hepsinin içeriğinde bulaşıcı ve salgın hastalıkların kendiliğinden

²¹ Akseki, *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*, s. 446-452.

ortaya çıkmadıkları, her birinin kendi içinde bir takım sebeplerinin bulunduğu belirtilmektedir. Buna göre, bulaşıcı ve salgın hastalıkların oluşmalarına sebep olan çeşitli mikroplar vardır, bunlar da pisliğe dayanırlar. Mikroplar vasıtasıyla ya insandan insana ya da hayvandan insana bulaşırlar. Bulaşmamaları için gerekli önleyici tedbirler de bulunmaktadır. Bunlara karşı insanlar kendilerini koruyabilirler. Bir bulaşıcı hastalığın insana geçmemesi için her şeyden önce kişi sıhhat ve temizliğe dikkat etmelidir. Hastalığa yakalanılırsa bu defa da onun etrafa yayılmasının önüne geçilmelidir, gerekirse hasta kişiden uzak durulmalıdır. Ayrıca bu hastalıkların tedavisinde mutlaka ve mutlaka bir hekime başvurulmalıdır, gerekli tedavi yöntemleri uygulanmalıdır. Hekimlerin verdikleri kararlara, tedavi yöntemlerine riayet edilmelidir. İnsan önce kendi üzerine düşeni yapıp sonra Allah'a tevekkül yoluna gitmelidir. Kendi üzerine düşeni yapmadan Allah'a tevekkül etmek doğru değildir, kolaylıktır. Cumhuriyet dönemi hutbelerinde de topluma işte bu konularda açık bir mesaj verilmektedir. Hutbelerde işaret edilen aslında mikroplara karşı korunma, temizliğe önem verme ve hekimlik bilgisinden yararlanmadır.

Tarihsel bir vaka olarak Orta Çağ'da tanımlanamayan virüslerin bugün en ince ayrıntılarına kadar gen haritaları çıkarılabilmektedir. Ancak o günden bugüne kadar bu konuda değişen tek şey virüslerin mutasyona uğramaları, farklı farklı şekillerde isimlendirilmeleridir. Ciddi etkiye sahip bulaşıcı ve salgın hastalıkların değişik adlarla isimlendirilmeleri neyi değiştirmiştir. Bu bir isimlendirmeden öteye gitmeyen bir şeydir. Hâlen daha günümüz dünyasında, bilgi çağının yaşandığı dönemde bu tür bulaşıcı ve salgın hastalıklar karşısında bütün insanlar çaresiz kalmaktadırlar. Kaynağını bilmedikleri bu bulaşıcı ve salgın hastalıklar çok sayıda insanın ölümüne sebep olmaktadır. Burada o dönemden bu döneme değişmeyen tek şey vardır o da bulaşıcı hastalıkların kaynakları, yani mikroplar. Eğer insanlık tarihsel tecrübesi ile böylesi bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele etmek istiyorsa ilk önce kaynağına eğilmeli, onları ortadan kaldırmalı ve yaşam standartlarını da bu biçimde yapılandırmalıdır. Yoksa dün olduğu gibi bugün de yarın da modern tıp bilimi bazı

durumlarda bulaşıcı ve salgın hastalıklar konusunda yetersiz kalacaktır.

Kaynakça

- Akpınar, H. (2012). "Bulaşıcı Hastalıkların Yayılımının Tahmininde Deterministik Modellerin Kullanılması", *Öneri Dergisi*, 10(38): 97-103.
- Akseki, A. H. (1936). *Yeni Hutbelerim Birinci Kısım*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Akseki, A. H. (1936). *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Diyanet İşleri Reisliği Türkçe Hutbe*. Şehzadebaşı: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1345-1927.
- Kılıç, M. (2017). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet ile Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/35: 137-166.
- Nikiforuk, A. (2020). *Mağşerin Dördüncü Athısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*. Çeviren: Selahattin Erkanlı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, H. (2005). *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*: Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özkaya, H. (2016). "Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele", *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 20 (2): 77-84.
- Süleyman, T. (2019). "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 65, ss. 407-430.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2018). *Eğitimciler İçin Eğitim Rehberi Bulaşıcı Hastalıklar ve Korunma Modülleri*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Eğitimi Genel Müdürlüğü.
- TÜBA. (2020). *Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi. <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/Covidraporu/Covid-19%20Raporu-Final+.pdf>